

DISCUSSIE

Over culturele en andere achtergronden van eengerelateerd geweld

Janine Janssen

Eengerelateerd geweld in Nederland mag zich in een toenemende belangstelling verheugen. Het is echter opvallend dat bij de bespreking van mogelijke oorzaken van deze vormen van eigenrichting relatief weinig wordt stilgestaan bij andere dan culturele verklaringen. Daarbij komt nog dat het begrip cultuur veelal wordt gebruikt als synoniem voor niet-westers of zelfs exotisch. Psychologische verklaringen, die zich richten op de rol van emoties bij het gebruik van geweld, hebben inzake eerkwesties nog geen enorme belangstelling aandacht getrokken. In dit discussiestuk pleit ik voor een meer genuanceerd gebruik van het begrip cultuur en oog voor emotionele aspecten bij het plegen van eengerelateerd geweld.

Enkele kanttekeningen bij 'cultuur'

De onderzoeksliteratuur met betrekking tot eengerelateerd geweld, waarin een verklaring wordt gezocht in de culturele achtergrond van betrokkenen, groeit gestaag.¹ Uit die literatuur kunnen beslist waardevolle lessen worden getrokken, maar opvallend is de wijze waarop het begrip cultuur zich inmiddels een stevige positie heeft weten te verwerven in de brede maatschappelijke discussie over de preventie en aanpak van eengerelateerd geweld.

Niet-westerse en exotische cultuur

Een gemiddelde krantenlezer zou bijna denken dat het begrip cultureel synoniem is voor niet-westers. Het komt er grof gezegd op neer dat vooral het gedrag van niet-westerse allochtonen in het algemeen, of van bijvoorbeeld Turken in het bijzonder, wordt verklaard door te wijzen op hun culturele achtergrond. Door eer als een cultuurverschijnsel te benoemen, zou het in die gangbare redenering niet meer onderzocht hoeven te worden. Eer is dan immers een gegevenheid, een vaststaand aspect van cultuur van een bepaalde etnische groep of zelfs van niet-westerse allochtonen in het algemeen.

1 Zie bijvoorbeeld Van Eck, 2001; Nauta & Werdmölder, 2002; Ferwerda & Van der Leiden, 2005; Van der Torre & Schaap, 2005; Janssen, 2006; Van Aalst & Johannink, 2007; Ermers, 2007. Met verwijzing naar die culturele context wordt frequent geattendeerd op complexe genderverhoudingen in het algemeen en de positie van vrouwen en meisjes in het bijzonder (bijvoorbeeld Simsek, 2002; Terpstra en Van Dijke, 2006; Van der Zee, 2006). Daarnaast komt de factor cultuur aan bod in studies met betrekking tot het culturele verweer in het Nederlandse rechtsstelsel (zie onder meer Bovens, 2003; Maris van Sandelingenambacht, 2001; Wiersinga, 2002; Siesling, 2006; Ten Voorde, 2005).

Die benadering kent drie problemen. Ten eerste dringt het beeld zich op dat Turken, Marokkanen en andere niet-Westerse allochtonen worden gezien als een homogene groep met identieke opvattingen, terwijl die groepen juist door onder meer etnische, politieke en religieuze scheidslijnen worden doorkruist. Ten tweede bestaat er een sterke neiging om het begrip cultuur te reïficeren, dat wil zeggen dat cultuur als een statisch ding wordt gezien en niet als een set waarden, die aan verandering onderhevig is. Als cultuur zo statisch zou zijn, dan is het in feite zinloos om culturele normen verder te onderzoeken en ter discussie te stellen, omdat zij toch niet veranderen. En ten derde lijkt cultuur alleen betrekking te hebben op nieuwkomers in Nederland of hun directe nakomelingen.

Hebben autochtone Nederlanders dan geen cultuur of is die cultuur zo dominant en vanzelfsprekend dat deze niet meer apart als cultuur hoeft te worden benoemd? Zeker hebben autochtonen cultuur. Waarom zou een onderzoek naar erecodes dan ook niet uitgevoerd kunnen worden onder autochtone Nederlanders? Als immers voor verschillende groepen wordt nagegaan wat onder eer wordt verstaan, wanneer eer in het geding is en hoe daar idealiter op gereageerd zou moeten worden – een Colombiaan zal die vragen wellicht anders beantwoorden dan een Urker – wordt de invloed van de factor cultuur meer concreet. Dergelijke vergelijkingen lopen echter op niets uit als culturele waarden van autochtonen als vanzelfsprekend ijkpunt worden beschouwd. ‘Niet-westers’ gekoppeld aan ‘cultuur’ wordt dan min of meer gelijk gesteld aan ‘exotisch’ en het adjectief cultureel wordt niet alleen toegepast om te begrijpen, maar ook om een fenomeen als eerge relateerd geweld als ‘bijzonder’ weg te zetten. Dat laatste is geen poging tot het vinden van een verklaring, maar vooral een ethnocentrische uitspraak van een moreel oordeel, die een heldere analyse van de functie van erecodes in de weg staat.

Ethnocentrisme over en weer

Nu is het praktisch ondoenlijk om neutraal naar mensen met een andere achtergrond te kijken. De beschouwer neemt toch altijd zichzelf mee, en daarmee het eigen referentiekader. Dat gebeurt over en weer: zowel autochtonen als niet-westerse allochtonen slaan de plank wel eens mis. Zo gaat in de publieke discussie over eerkwesties aanvankelijk vrijwel alle aandacht uit naar het slachtoffer – en relatief weinig naar het (mede)daderschap van vrouwen² (Ghorashi, 2006; Janssen, 2006). Het slachtofferschap van niet-westerse allochtone vrouwen wordt dikwijls in verband gebracht met hun, naar autochtone maatstaven, relatief succesvolle emancipatie en integratie, of minstens het streven daarnaar. In grote lijnen komt het erop neer dat hun familieleden – patriarchaal ingesteld, niet-westers, allochtoon en mannelijk – het maatschappelijk slagen van vrouwen moeilijk kunnen verkroppen en als eerschending oppakken. In deze optiek is cultuur een blok aan het been van vrouwen, die geen positieve oplossingen en routes naar emancipatie lijkt te bieden (Ghorashi, 2006)

Gezien de dramatische gevolgen van gewelddadig eerherstel, waar inderdaad dikwijls vrouwen de dupe van worden, is het begrijpelijk dat veel aandacht uit-

2 Zie voor een beschrijving van de vormen van (mede)daderschap van vrouwen onder andere Van Eck, 2001 en Ermers, 2007.

gaat naar de positie van vrouwen en (potentieel) slachtofferschap. Toch kwam het tot voor kort bij weinigen op om te vragen naar het slachtofferschap onder niet-westerse allochtone mannen (Van Aalst en Johannink, 2007). Het – weliswaar gechargeerde – beeld is toch dat deze mannen, tegen de achtergrond van het patriarchaat, via erecodes vooral bezig zijn om de bewegingsvrijheid van vrouwen aan banden te leggen. Ofschoon tal van erecodes dagelijks daadwerkelijk een schaduw over het leven van vrouwen werpen, is het niet zonder risico om de functie van erecodes simpelweg te reduceren tot vrouwenonderdrukking. Het is een etnocentrische vereenvoudiging, die geen recht doet aan de complexiteit van het verschijnsel. Over een veelzijdig fenomeen als eer kan pas geoordeeld worden als het van verschillende kanten is bekeken. Misstanden kunnen vervolgens beter worden aangepakt.

Omgekeerd zijn er aanwijzingen dat niet-westerse allochtonen op hun beurt ook niet altijd onbevagen kijken naar autochtonen en andere westerlingen, van wie soms zelfs beweerd wordt dat ze eerloos zijn. Zo stelt een (niet-westerse) allochtone respondent in een studie over het fenomeen loverboy dat het gemakkelijker is om autochtone dan allochtone meisjes in de prostitutie te krijgen. Het eerste zou bovendien minder erg zijn, omdat autochtone vrouwen minder waard zijn (Bovenkerk e.a., 2006, 160-162). Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat autochtone vrouwen volgens de geïnterviewde blijkbaar niet of minder eerbaar zijn. Ook Buruma en Margalit (2004) refereren in hun boek met de kenmerkende titel *Occidentalisme*, waarmee zij een beeld proberen te schetsen van denkbeelden over het Westen ‘in de ogen van zijn vijanden’, aan dergelijke denkbeelden ten aanzien van westerse vrouwen: ‘(...) de tempelprostituees in dienst van het westerse materialisme. De seksuele moraal van het Westen, of beter gezegd het ontbreken daarvan, maakt dat het westerse leven verloederd en zelfs dierlijk overkomt’ (p. 131). Het behoeft geen verdere uitleg dat in deze tijd, die zich kenmerkt door een grote angst voor processen van polarisatie en radicalisering, het veronachtzamen van autochtone en Westerse eergevoelens niet geheel van gevaar ontbloeit is.

Andere naast culturele verklaringen

Zonder sterk op cultuur als verklaring gerichte invalshoeken ter zijde te willen schuiven, is het toch opvallend dat er voor het verklaren van gewelddadige eerzaken en dus voor de motieven van daders tot op heden relatief weinig andere opties in beeld zijn gekomen. Is daarmee dan inderdaad alles gezegd of kan er ook een ander licht op eerge relateerd geweld worden geworpen?

Enkele nuancerings: motieven en emoties

Uit criminologisch onderzoek naar geweld blijkt hoe moeilijk het is om op een gedegen wijze een motief te reconstrueren. Toch valt uit dergelijk onderzoek voor het verder denken over eerge relateerd geweld veel te leren.³

3 En dan zijn er nog de dark-figureproblematiek en andere kwesties, die van belang zijn bij inschatten van de omvang van dit fenomeen, die ik wegens de beschikbare ruimte hier verder buiten beschouwing laat.

Aandacht voor motieven van daders in geweldsonderzoek

Bij het bestuderen van gewelddadige eerkwesties is fysiek geweld of de dreiging daarmee doorgaans het meest concreet: slachtoffers hebben (dodelijk) letsel opgelopen of vrezen voor escalatie. Moeilijker grijpbaar, maar daarom beslist niet minder relevant, zijn psychische vormen van geweld (Schinkel, 2005). De relatie van fysieke en psychische vormen van geweld met het begrip eer is niet eenvoudig te leggen, omdat eer op zichzelf geen feit is, maar een motief (Janssen, 2006). Eer als legitimatie van bepaald handelen kan een waarnemer niet zozeer zien, maar is meer iets dat als het ware wordt ingelezen. Nu weten criminologen heus wel dat het reconstrueren van een motief soms verdacht veel lijkt op het opstellen van een curriculum vitae: achteraf worden verschillende keuzes en concrete handelingen overgoten met een saus van rationalisatie, waardoor de indruk ontstaat dat de persoon in kwestie weloverwogen en doelgericht aan zijn of haar loopbaan heeft gewerkt.

Mensen van vlees en bloed laten zich echter niet altijd leiden door rationeel uitgewerkte plannen of cultureel bepaalde standaarden, maar ook door impulsiviteit, angst en andere gevoelens. Als gevolg daarvan neemt gewelddadig eerherstel in de praktijk niet altijd ideaaltypische vormen aan. Wat het bestuderen van motieven verder moeilijk maakt, is dat onderzoekers de eigen emotionele drang kan opbreken om niet alleen te analyseren, maar tegelijkertijd een moreel oordeel uit te spreken; velen zijn genegen (eengerelateerd) geweld als puur destructief op te vatten (Schinkel, 2005), terwijl het in de optiek van een overtuigde dader wellicht om een 'zuiverende' en dus constructieve daad gaat. Dat aspect moet echter eerst begrepen worden, voordat het kan worden be- of veroordeeld.

Het motief voor geweld is in feite een black box, die haar geheimen niet zonder slag of stoot prijs geeft (zie bijvoorbeeld het onderzoek naar geweld op straat van Beke e.a., 2001, dat naar liquidaties van Van de Port, 2001 en naar moord en doodslag van Leistra en Nieuwbeerta, 2003). Het is echter van groot belang, ook in het kader van preventie, dat er meer inzicht komt in die black box. Door het verloop van gewelddadige eerkwesties als een proces te begrijpen en na te gaan volgens welk scenario het motief van een dader zich ontwikkelt, kan deze thematiek beter worden begrepen. Aandacht voor de beweegredenen van daders betekent uiteraard niet dat deze vormen van geweld worden genuanceerd of zelfs gelegitimeerd. Integendeel, in het kader van preventie is het juist in het belang van (toekomstige) slachtoffers om uit te zoeken wat daders er nu exact toe brengt om tot gewelddadig gedrag over te gaan. Hier ligt een schitterend en – gezien de niet echt expliciete aanwezigheid van de notie van de black box in de meer op cultuur als verklaring georiënteerde literatuur – relatief nieuw onderzoeksterrein.

Motief en etiket

Er dringt zich overigens een analogie op met 'zinloos geweld', waarbij het geweld eveneens concreet is, veel aandacht uitgaat naar de slachtoffers en de vraag naar de motivering van daders relevant is, maar moeilijk blijkt te beantwoorden (Beke e.a., 2001). Schuyt heeft overigens gesteld (1999) dat de term zinloos geweld niet voldoet, omdat daarmee een moreel oordeel wordt uitgesproken over een gebeur-

tenis, zonder gedegen kennis van het motief van de dader en van wat zich daadwerkelijk heeft afgespeeld.

Een consequente denker zou tot de conclusie kunnen komen, dat over een dergelijk opschrift dan maar een ander etiket moet worden geplakt. Zo stelt Schuyt voor om in plaats van zinloos geweld te spreken over publiek geweld. In geval van twijfel over het motief – met andere woorden het niet kunnen openen van de black box – lijkt het inderdaad verstandiger om het naamkaartje dan maar te laten inspireren door de sociale context, waarbinnen het geweld zich afspeelt. Op die manier wordt tenminste erosie van de term eerdergerelateerd geweld tegengegaan. Maar eerlijk gezegd is een elegant alternatief voor dit etiket nog niet zo makkelijk te vinden: ‘extended family geweld’, om maar eens wat te noemen, doet toch enigszins gekunsteld aan en lijkt overigens sterk op ‘huiselijk geweld’. Een prijsvraag uitschrijven onder criminologen is wellicht wat overdreven, een oproep tot kritisch meedenken over het gedegen benoemen van gewelddadige fenomenen op basis van stevige kennis van motieven is meer op zijn plaats.

De emotionele mens

Hoewel de drijfveren van daders van eerdergerelateerd geweld dikwijls op culturele basis worden verklaard, is het ook weer niet zo dat de invloed van emoties volledig buiten beschouwing is gebleven. Zo is er in eerder onderzoek onder meer aandacht geweest voor pathologische vormen van jaloezie – bekend als het Othello-syndroom, naar de jaloerse toneelfiguur van Shakespeare – die daders bij voortduring doet twijfelen aan de seksuele trouw van hun partner (bijvoorbeeld Van Eck, 2001; Leong e.a., 1994). Nu is het ongetwijfeld toe te juichen dat vandaag de dag de forensische psychiatrie aandacht heeft voor de verhouding tussen pathologie en cultuur (bijvoorbeeld Liem e. a., 2007), maar cultureel determinisme dient niet te worden vervangen door de psychiatrische variant: daarmee worden de verschillende aspecten van geweld onderbelicht, wat leidt tot gefragmenteerd realisme (Schinkel, 2005). Dit draagt uiteraard niet bij aan een goed begrip van de werking van geweld.

Tussen ‘cultureel voorbestemd’ en de afwijkende persoonlijkheid van een ‘gestoorde dader’ bevindt zich nog een hele wereld, namelijk die van de ‘gewone mensen’ met een breed spectrum aan emoties. We horen het niet graag, maar gevoelens van jaloezie en wraakzucht zitten nu eenmaal in het standaardpakket dat mensen bij hun geboorte meegeleverd krijgen. Interessant is om zowel na te gaan welke mensen wel in staat zijn om deze kant van de eigen persoonlijkheid te beteugelen, als te onderzoeken wie deze emoties niet in de hand kan houden, met alle dramatische gevolgen van dien. De hamvraag is nu hoe psychologie en culturele codes op elkaar inwerken: wanneer is iemand ‘gewoon’ jaloers of beledigd en in welke situaties is dat gevoel cultureel voorgekookt? Tot op welke hoogte zijn emoties en culturele invloeden analytisch nog te scheiden? Verder onderzoek naar daders van eerdergerelateerd geweld zou zich met deze kwesties bezig moeten houden. Dat is in feite een serieuze poging om de black box van het motief open te breken en daarmee de vele verschillende aspecten van geweld aan het licht te brengen.

Met betrekking tot emoties is de victimologische aandacht voor wraakgevoelens van slachtoffers interessant (bijvoorbeeld Elias, 1996; Bandes, 2000). Als behoefte aan wraak wordt omgezet in concreet geweld, worden slachtoffers op hun beurt daders. Hoewel er redelijk wat literatuur is over bloedwraak, is het ook binnen het onderzoek naar eergelateerd geweld verstandig om aandacht te besteden aan diffuse vormen van dader- en slachtofferschap. Wellicht kan door het in ogenschouw nemen van de emoties van slachtoffers en/of nabestaanden in gewelddadige eerkwesties beter begrepen worden, hoe dergelijke zaken verlopen en hoe eventuele nieuwe gronden voor conflicten ontstaan.

Mensen, niet culturen plegen geweld

Het is niet nodig om de studie van eorzaken volledig 'wit te wassen'. Als de culturele achtergrond van bepaalde etnische groepen van invloed is op ontstaan en verschijningsvorm van gewelddadige vormen van eigenrichting, moet dat aspect benoemd worden. Maar dan dient het begrip cultureel niet in de etnocentrische zin van niet-westers of exotisch te worden gebruikt en is aandacht voor autochtone of westerse opvattingen ten aanzien van eer en geweld eveneens op zijn plaats.

Om de black box van complexe motieven te kunnen ontrafelen, is niet alleen aandacht nodig voor culturele factoren die een rol kunnen spelen bij het ontstaan van gewelddadig gedrag. Culturen plegen namelijk geen geweld, dat doen mensen en die zijn helaas niet altijd makkelijk te doorgronden. Oog voor de wisselwerking met psychologische en emotionele factoren kan alleen maar leiden tot meer inzichten in verschillende aspecten van eergelateerd geweld. En dat kan dan weer preventie en aanpak ten goede komen.

Literatuur

- Aalst, S.M.M. van & Johannink, R.H. (2007). *Eer gerelateerd geweld in Nederland, een onderzoek naar mannelijke slachtoffers: bekend maakt onbemind!* De Bilt: In-pact.
- Bandes, S. (2000). When victims seek closure: forgiveness, vengeance, and the role of the government. *Fordham Urban Law Journal*, 27.
- Beke, B.M.W.A., De Haan, W.J.M. & Terlouw, G.J. (2001). *Geweld verteld: daders, slachtoffers en getuigen over geweld op straat*. Den Haag: WODC.
- Bovenkerk, F., San, M. van, Boone, M., Boekhout van Solinge, T. & Korf, D. (2006). *Loverboys of modern pooierschap*. Amsterdam: Uitgeverij Augustus.
- Bovens, M. (2003). Cultuur als verweer. In: F. Bovenkerk., M. Komen & Y. Yeşilgöz (red.). *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 137-150.
- Buruma, I. & Margalit, A. (2004). *Occidentalisme. Het westen in de ogen van zijn vijanden*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas.
- Eck, C. van (2001). *Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Elias, R. (1996). Paradigms and paradoxes of victimologie. In: Ch. Sumner e.a. (eds.). *International Victimology: selected papers from the 8th international symposium held 21-26 august 1994*. Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Ermers, R. (2007). *Eer en eerwraak. Definitie en analyse*. Amsterdam: Bulaaq.

- Ferwerda, H. & Leiden, I. van (2005). *Eerwraak of eerge relateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- Ghorashi, H. (2006). *Paradoxen van culturele erkenning. Management van diversiteit in Nieuw Nederland*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Janssen, J. (2006). *Je eer of je leven? Een verkenning van eorzaken voor politieambtenaren en andere professionals*. Den Haag: Elsevier Overheid.
- Leistra, G. & Nieuwbeerta, P. (2003). *Moord en doodslag in Nederland 1992-2001*. Amsterdam: Prometheus.
- Leong, G.B. e.a. (1994). The dangerousness of persons with the Othello Syndrome. *Journal of Forensic Science*, 39(6).
- Liem, M., Geene, K. & Koenraadt, F. (2007). *Partnerdoding door etnische minderheden. Een empirische studie*. Amsterdam: Dutch University Press.
- Maris van Sandelingenambacht, C.W. (2001). Wie is de vader, wie is de dader?, *NJB*, 1708-1711.
- Nauta, A.H. & Werdmölder, H. (2002). Onderzoek naar kenmerken van eerwraak. *Tijdschrift voor Criminologie*, 44(4), 367-373.
- Port, M. van de (2001). *Geliquideerd. Criminele afrekeningen in Nederland*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Schinkel, W. (2005). *Aspects of violence*. Rotterdam: uitgave in eigen beheer.
- Schuyt, C.J.M. (1999). Publiek geweld. *Delikt en Delinkwent*, (5), 383-388.
- Siesling, M. (2006). *Multiculturaliteit en verdediging in strafzaken*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Simsek, J. (2002). *Alle ogen op haar gericht. Eerwraak. Traditioneel geweld tegen Turkse vrouwen en meisjes. Een handleiding voor hulpverleners*. Utrecht: IOT.
- Terpstra, L. & Dijke, A. van (2006). *Buitengesloten. Meiden vertellen over hun worsteling met familie-eer. Tien portretten*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Torre, E. J. van der, Schaap, L. e.a. (2005). *Ernstig eerge relateerd geweld: een casusonderzoek*. Den Haag: COT.
- Voorde, J. ten (2005). De berechting van culturele delicten en de flexibiliteit van het strafrecht. *Ars Aequi*, (2), 77-79.
- Wiersinga, H.C. (2002). *Nuance in benadering. Culturele factoren in het strafproces*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Zee, R. van der (2006). *Eerwraak in Nederland*. Antwerpen/Amsterdam: Houtekiet.